

Επίσημη γνώση και Παιδαγωγικές Ταυτότητες

Basil Bernstein¹

Πανεπιστήμιο Λονδίνου

Μετάφραση: Ιωσήφ Σολομών²

Αναπληρωτής καθηγητής ΤΕΑΠΗ

Πανεπιστημίου Αθηνών

Θα ήθελα, με τη σημερινή ευκαιρία, να μοιραστώ μαζί σας κάτι που δεν είναι στην πραγματικότητα παρά ένα σκίτσο ή μάλλον ένα «εμβρυακό» διάγραμμα και όχι ένα ολοκληρωμένο ζωγραφικό έργο έτοιμο για υπογραφή και κορνίζα. Δυστυχώς, σε αυτό το σκίτσο μπορεί τα σχήματα, οι αλληλεπιδράσεις τους, οι εντάσεις τους, να μην είναι όλα αναγνωρίσιμα από εσάς. Όμως, παρά την ενδεχόμενη δυσκολία αναγνώρισης της σημασίας τους για σας σήμερα, είναι πιθανό ότι θα αναγνωρίσετε ορισμένα από τα σχήματα, τις αλληλεπιδράσεις και τις εντάσεις στο μέλλον. Βέβαια, αυτή μπορεί να είναι μια πρόβλεψη αλαζονική και ταυτόχρονα επικίνδυνη. Το μόνο που μπορώ να ελπίζω είναι ότι δεν θα σας φανεί αλαζονική. Όσο για το δεύτερο, έζησα πάντα κάπως επικίνδυνα, τουλάχιστον με ακαδημαϊκούς όρους, κι έτσι δεν μπορώ να απολογηθώ γι' αυτό.

Ο όρος «επίσημη γνώση» στον τίτλο αναφέρεται στην εκπαιδευτική γνώση, που το κράτος συγκροτεί και κατανέμει στα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αυτό που θα με απασχολήσει είναι οι αλλαγές στο είδος την μερο-

ληψίας και της εστίασης αυτής της επίσημης γνώσης, τις οποίες επιφέρουν οι σύγχρονες μεταρρυθμίσεις των αναλυτικών προγραμμάτων, που συμβαίνουν αυτή την εποχή στις περισσότερες κοινωνίες. Θα ισχυριστώ ότι η μεροληψία και η εστίαση, που ενυπάρχουν στις διαφορετικές τροπές αυτής της μεταρρύθμισης, δομούν διαφορετικές παιδαγωγικές ταυτότητες. Από αυτή την άποψη, η μεταρρύθμιση των αναλυτικών προγραμμάτων αναδύεται μέσα από την πάλη μεταξύ ομάδων, με στόχο να καταστεί η δική τους μεροληψία (και η δική τους εστίαση), κρατική πολιτική και πρακτική. Έτσι, η μεροληψία και η εστίαση του επίσημου λόγου αναμένεται να διαμορφώσουν σε εκπαιδευτικούς και μαθητές ένα ιδιαίτερο είδος ηθικής προδιάθεσης, κινήτρου και προσδοκίας, ενσωματωμένων σε ιδιαίτερες συμπεριφορές και πρακτικές. Θα αναπτύξω ένα απλό μοντέλο του επίσημου σίβου, στον οποίο αυτή η πάλη λαμβάνει χώρα. Από το μοντέλο παράγονται τέσσερις θέσεις. Αυτές οι θέσεις διαφέρουν ως προς τη μεροληψία και την εστίαση που εμπεριέχουν και, επομένως, διαφέρουν ως προς τις

1. Ο Basil Bernstein αποβίωσε στις 24 Σεπτεμβρίου 2000.

2. Σ.π.Μ. Ευχαριστώ την Δρα Άννα Τσατσαρώνη για τις πολύτιμες βελτιώσεις που επέφερε στην απόδοση του κειμένου στα Ελληνικά, καθώς και την Δρα Δήμητρα Μακροννήση για τις διορθωτικές της παρεμβάσεις. Επίσης ευχαριστώ τις Μ. Λιάτσου και Ο. Πανοπούλου-Μαράτου για την επιμέλεια του κειμένου.

παιδαγωγικές ταυτότητες που προβάλλουν. Θα εφαρμόσω αυτό το μοντέλο κυρίως στο Ηνωμένο Βασίλειο (Η.Β.) αλλά θα κάνω και ορισμένες νύξεις για την εφαρμογή του σε άλλες κοινωνίες. Στη συνέχεια, θα χρησιμοποιήσω το ίδιο μοντέλο για να εξετάσω τους πόρους, με βάση τους οποίους κατασκευάζονται τοπικές ταυτότητες στις σημερινές συνθήκες πολιτισμικής, οικονομικής και τεχνολογικής αλλαγής. Τέλος, θα στραφώ για λίγο στη σχέση ανάμεσα στις επίσημες παιδαγωγικές ταυτότητες, που διαμορφώνονται από το κράτος –και τις τοπικές ταυτότητες– οι οποίες εντοπίζονται σε κοινωνότητες και ομάδες.

Παιδαγωγική Ταυτότητα

Πρώτα απ' όλα θέλω να επισημάνω πώς χρησιμοποιώ τον όρο παιδαγωγική ταυτότητα. Στο πλαίσιο της σημερινής ομιλίας, μια παιδαγωγική ταυτότητα είναι το αποτέλεσμα της ένταξης της σταδιοδρομίας ενός ατόμου σε μια συλλογική βάση. Η σταδιοδρομία ενός μαθητή / σπουδαστή είναι μια σταδιοδρομία σε ό,τι αφορά τη γνώση, μια σταδιοδρομία σε ό,τι αφορά την ηθική, μια σταδιοδρομία σε ό,τι αφορά τον τόπο. Η συλλογική βάση αυτής της σταδιοδρομίας διασφαλίζεται από την αρχή της κοινωνικής τάξης (ή από την διάταξη του κοινωνικού, αν είστε μεταμοντέρνας πεποιθήσης), που προβλέπεται να μεταβιβάζεται στα σχολεία και να θεσμοθετείται από το κράτος. Η τοπική κοινωνική βάση αυτής της σταδιοδρομίας ορίζεται από τις διατάξεις του τοπικού πλαισίου.

Αποτελεί κοινό τόπο σήμερα να λέμε ότι τα τελευταία 50 χρόνια έχουν επέλθει μείζονες αλλαγές στη συλλογική βάση των Ευ-

ρωπαϊκών κοινωνιών και επίσης πολύ μεγάλες αλλαγές στις αρχές της κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Επίσης έχουν υπάρξει μείζονες αλλαγές στα πλαίσια στα οποία πραγματοποιούνται οι σταδιοδρομίες, είτε πρόκειται για πλαίσια διεθνή, είτε για εθνικά, τοπικής κλίμακας, οικονομικά, εκπαιδευτικά ή ελεύθερου χρόνου. Η μεταρρύθμιση των αναλυτικών προγραμμάτων απορρέει σήμερα από τις απαιτήσεις που προβάλλει η ανάγκη της εμπλοκής της σε αυτή τη σύγχρονη πολιτισμική, οικονομική και τεχνολογική αλλαγή. Οι τέσσερις θέσεις που θα εξετάσω μέσα στον επίσημο στίβο αντιπροσωπεύουν, με τις διαφορετικές μεροληψίες και τις διαφορετικές εστιάσεις τους, διαφορετικές προσεγγίσεις σε ό,τι αφορά τη ρύθμιση και τη διαχείριση της ηθικής, πολιτισμικής και οικονομικής αλλαγής. Και αυτές οι διαφορετικές προσεγγίσεις σε ό,τι αφορά τη διαχείριση της αλλαγής αναμένεται να γίνουν η βιωμένη εμπειρία δασκάλων και μαθητών, μέσα από τη διαμόρφωση της παιδαγωγικής τους ταυτότητας (βλ. *Διάγραμμα 1*).

Μεταξύ αυτών των θέσεων στο στίβο της μεταρρύθμισης, μπορούν να υπάρχουν αντιθέσεις και συνεργασίες. Εναλλακτικά, είναι δυνατόν κάποιες θέσεις να μην είναι νομιμοποιημένες και να αποκλείονται από το στίβο. Προτείνω λοιπόν να εξετάσουμε έναν επίσημο στίβο τεσσάρων θέσεων για την προβολή παιδαγωγικών ταυτοτήτων, μέσα από τη διεργασία εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Καθεμιά εκπαιδευτική μεταρρύθμιση μπορεί να θεωρηθεί ως το αποτέλεσμα της πάλης για την προβολή και θεσμοποίηση ιδιαίτερων ταυτοτήτων.

Δύο από αυτές τις ταυτότητες που θα εξετάσω παράγονται από πόρους που διαχειρίζεται το κράτος: συγκεντρωτικοί πό-

Ταξινόμηση

Περιορισμένη
Αναδρομική
(Πάλαιο-Συντηρητική)

Επιλεγμένη
Προοπτική
(Νεο-Συντηρητική)

Επανακεντρωμένο Κράτος

Διαφοροποιημένη
Απο-κεντρωμένη (Αγορά)
(Νεο-Φιλελεύθερη)

Ολοκληρωμένη
Απο-κεντρωμένη (Θεραπευτική)
(Επαγγελματίες)

Διάγραμμα 1: Παιδαγωγικές Ταυτότητες: Ένα Μοντέλο

ροι. Δύο από τις ταυτότητες διαμορφώνονται από τοπικούς πόρους, όπου οι σχετικοί θεσμοί έχουν ορισμένη αυτονομία σε ό,τι αφορά αυτούς τους πόρους: απο-κεντρωμένοι πόροι. Θα εξετάσω πρώτα τις ταυτότητες που διαμορφώνονται από συγκεντρωτικούς πόρους. Αυτοί οι πόροι αντλούνται από κάποιο κεντρικό, συχνά θεωρούμενο εθνικό λόγο. Οι απο-κεντρωμένοι πόροι αντλούνται από τοπικά πλαίσια ή τοπικούς λόγους και εστιάζουν στο παρόν, ενώ οι συγκεντρωτικοί πόροι εστιάζουν στο παρελθόν.

Αναδρομικές Παιδαγωγικές Ταυτότητες (Α.Τ.)

Ποιοί είναι οι πόροι που κατασκευάζουν αναδρομικές ταυτότητες; Οι Αναδρομικές Ταυτότητες (Α.Τ.) σχηματίζονται από εθνικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές, μεγαλοπρεπείς αφηγήσεις του παρελθόντος. Αυτές οι αφηγήσεις είναι κατάλληλα αναπλαισιωμένες για να σταθεροποιούν το παρελθόν

μέσα στο μέλλον. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό των πόρων που κατασκευάζουν Α.Τ. είναι ότι ο λόγος δεν εισέρχεται σε μία συναλλακτική σχέση με την οικονομία. Η μεροληψία, η εστίαση και η διαχείριση σε αυτή την περίπτωση οδηγούν σε έναν ισχυρό έλεγχο πάνω στις εισροές λόγου στην εκπαίδευση, δηλαδή στα περιεχόμενά της, και όχι πάνω στις εκροές της. Οι Α.Τ. διαμορφώνονται από ιεραρχικά διατεταγμένους, ισχυρά οροθετημένους, ρητά διαστρωματωμένους και αλληλοδιαδεχόμενους λόγους και πρακτικές. Αυτό που αναδεικνύεται με την κατασκευή των Α.Τ. είναι η συλλογική κοινωνική βάση, όπως αυτή αποκαλύπτεται από την αναπλαισιωμένη μεγαλοπρεπή αφήγηση του παρελθόντος. Οι ατομικές σταδιοδρομίες είναι μικρότερης σημασίας. Αυτό που διακυβεύεται εδώ είναι η σταθεροποίηση του παρελθόντος και η προβολή του στο μέλλον.

Θα περιμέναμε να βρούμε την Α.Τ. σήμερα να προβάλλεται με σφοδρό και βίαιο τρόπο και να επικρατεί στο στίβο εκεί όπου

το παρελθόν απειλείται από την κοσμική αλλαγή που υποκινείται από δυτικού τύπου πρότυπα, π.χ., στη Μέση Ανατολή, στη Βόρεια Αφρική. Όμως η θέση αυτή είναι ενεργής, αλλά όχι κυρίαρχη στους περισσότερους επίσημους στίβους. Μπορεί να βρούμε Αναδρομικές Ταυτότητες να προβάλλονται στους επίσημους στίβους κοινωνιών που τώρα βρίσκονται διασπασμένες ή κατακερματισμένες, μετά την κατάρρευση καθεστώπων ολοκληρωτικού χαρακτήρα, π.χ., στη Ρωσική Ομοσπονδία, στα Βαλκάνια.

Προοπτικές Παιδαγωγικές Ταυτότητες

Αυτές οι ταυτότητες διαμορφώνονται, όπως και οι αναδρομικές, από το παρελθόν, όμως δεν πρόκειται για το ίδιο παρελθόν. Η βάση του λόγου των προοπτικών ταυτοτήτων έχει διαφορετική εστίαση και μεροληψία, και αυτό συμβαίνει διότι αυτή η ταυτότητα συγκροτείται έτσι ώστε να χειριστεί την πολιτισμική, οικονομική και τεχνολογική αλλαγή. Οι προοπτικές ταυτότητες σχηματίζονται μέσα από μια επιλεκτική αναπλαισίωση στοιχείων του παρελθόντος με στόχο την υπεράσπιση της ιδέας της οικονομικής απόδοσης ή τη βελτίωσή της. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του Θατσερισμού, επιλέχθηκαν εκείνα τα στοιχεία του παρελθόντος, τα οποία θα μπορούσαν να νομιμοποιηθούν, να παρακινήσουν και να δημιουργήσουν τις στάσεις, προδιαθέσεις και επιδόσεις που θεωρούνται κατάλληλες, σε σχέση με μία κουλτούρα της αγοράς και με μία περιορισμένη κρατική πρόνοια. Μία νέα συλλογική κοινωνική βάση διαμορφώθηκε μέσα από την πρόσμιξη στοιχείων έθνους, οικογένειας, ατομικής ευθύνης και ατομικής

επιχείρησης. Άρα οι προοπτικές ταυτότητες διαμορφώνονται από την αναπλαισίωση επιλεγμένων στοιχείων από το παρελθόν για να σταθεροποιηθεί το μέλλον, μέσα από μια *ενασχόληση με τις απαιτήσεις της σύγχρονης αλλαγής*. Σε αντίθεση με τις αναδρομικές ταυτότητες, όπου μόνο η συλλογική βάση αναδεικνύεται, στην περίπτωση των προοπτικών ταυτοτήτων αναδεικνύονται οι σταδιοδρομίες (δηλαδή οι προδιαθέσεις και η οικονομική επίδοση), οι οποίες προβάλλουν και *θεμελιώνονται σε ένα ειδικά επιλεγμένο παρελθόν*. Η διαχείριση των προοπτικών ταυτοτήτων, λόγω της έμφασης σε επιδόσεις που έχουν μια ανταλλακτική αξία, απαιτεί από το κράτος να ελέγχει τόσο τις εισροές στην εκπαίδευση όσο και τις εκροές. Είμαι ευγνώμων στον Ιωσήφ Σολομών, από το Πανεπιστήμιο Πάτρας, για την περιεκτική διατύπωσή του.

Μπορούμε να θεωρήσουμε την είσοδο του Νεο-Εργατικού Κόμματος του Μπλέαρ στον επίσημο παιδαγωγικό στίβο ως εγκαινίαση μιας νέας Προοπτικής Ταυτότητας, μιας ταυτότητας που παράγεται από πόρους ενός διαφορετικού παρελθόντος. Πρόκειται για ένα αμάλγαμα εννοιών κοινότητας (στην πραγματικότητα κοινοτήτων) και τοπικών ευθυνών, με στόχο να εμπνεύσει και να αποκαταστήσει το αίσθημα του «ανήκειν» στη σφαίρα του πολιτισμού και μια νέα συμμετοχική ευθύνη στη σφαίρα της οικονομίας. Άρα, η θεμελιώδης συλλογική ιδέα των Νεο-Εργατικών φαίνεται να είναι μια αναπλαισίωση της έννοιας της οργανικής κοινωνίας. Σε αυτόν τον καινούργιο και εν δυνάμει επίσημο στίβο «παλαιό Εργατικό κόμμα» θα πρόβαλλε την Αναδρομική Ταυτότητα. Οι θέσεις παραμένουν, αλλά οι παίκτες αλλάζουν. Οι Νεο-Εργατικοί του Μπλέαρ, όπως συνέβαινε και με τη Νέα Δε-

ξιά, θα έτειναν να ελέγξουν τόσο τις εισροές όσο και τις εκροές της εκπαίδευσης, στην υπηρεσία, όμως, μιας διαφορετικής Προοπτικής Ταυτότητας.

Απο-κεντρωμένες Παιδαγωγικές Ταυτότητες

Τώρα θέλω να στραφώ στους πόρους για τη διαμόρφωση των δύο απο-κεντρωμένων ταυτοτήτων. Αυτές είναι οι ταυτότητες όπου οι σχετικοί θεσμοί έχουν κάποιο βαθμό αυτονομίας ως προς τους πόρους τους. Στην περίπτωση της Θεραπευτικής Ταυτότητας, η αυτονομία του θεσμού είναι αναγκαία για να παραχθούν τα χαρακτηριστικά αυτής της ταυτότητας: μια ολιστική προσέγγιση της γνώσης και μια συμμετοχική, συνεργατική μορφή «κοινωνικώς σχετιζέσθαι». Στην περίπτωση της Απο-κεντρωμένης και προσανατολισμένης στην Αγορά Ταυτότητας, η αυτονομία είναι αναγκαία, έτσι ώστε ο θεσμός και τα επιμέρους θεσμικά στοιχεία του να μπορούν να αξιοποιούν μια ποικιλία πόρων, προκειμένου οι εκροές να είναι ανταγωνιστικές. Και, ενώ οι συγκεντρωτικοί πόροι των αναδρομικών και των προοπτικών ταυτοτήτων αναπλαισιώνουν το παρελθόν, αν και τα «παρελθόντα» είναι διαφορετικά, οι απο-κεντρικοί πόροι κατασκευάζουν το παρόν, αν και τα «παρόντα» είναι διαφορετικά.

Ονομάζω τη μία ταυτότητα «Θεραπευτική», διότι αυτή η ταυτότητα παράγεται από σύνθετες θεωρίες προσωπικής, γνωστικής και κοινωνικής ανάπτυξης, οι οποίες συχνά τιλοφορούνται προοδευτικές. Αυτές οι θεωρίες αποτελούν μέσα ελέγχου, που είναι αόρατα στο μαθητή. Η ταυτότητα αυτή προσανατολίζεται σε αυτόνομη, μη-εξειδικευμένη, ευέλικτη σκέψη, ή σε ομαδική συμμετοχική εργασία. Η παραγωγή της είναι πο-

λυξοδή και το αποτέλεσμα δεν είναι εύκολο να μετρηθεί: η θέση που προβάλλει αυτή η ταυτότητα είναι μια πολύ ανίσχυρη θέση σε όλους τους σύγχρονους στίβους, και η κοινωνική ομάδα που την υποστηρίζει έχει περιορισμένη εξουσία.

Απο-κεντρωμένη, προσανατολισμένη στην Αγορά, Ταυτότητα (Α.Κ.Α.)

Τώρα θέλω να στραφώ στους πόρους που δομούν την Αποκεντρωμένη, προσανατολισμένη στην Αγορά Ταυτότητα. Ίσως εδώ στην Ελλάδα να υπάρχει κάποια δυσκολία στην αναγνώρισή της, καθώς αυτή η ταυτότητα μπορεί να μην προβάλλεται ακόμη ισχυρά από μία θέση στο δικό σας επίσημο στίβο. Φανταστείτε ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα που έχει σημαντική αυτονομία στη χρήση του προϋπολογισμού του, στην οργάνωση του λόγου του, στο πώς χρησιμοποιεί το προσωπικό του, στον αριθμό και στον τύπο του προσωπικού, στα μαθήματα που προσφέρει, με την προϋπόθεση: (1) να μπορεί να ελκύει μαθητές / σπουδαστές που έχουν δυνατότητα επιλογής ιδρύματος, (2) να μπορεί να ανταποκρίνεται σε εξωτερικά κριτήρια επίδοσης, και (3) να μπορεί να βελτιστοποιεί τη θέση του σε σχέση με παρόμοια ιδρύματα. Η βασική μονάδα του ιδρύματος, ένα τμήμα ή μία ομάδα, θα έχει επίσης αυτονομία πάνω στο λόγο και στην πρακτική του και μπορεί να τον τροποποιεί, προκειμένου να βελτιστοποιεί τη θέση του στην αγορά. Δηλαδή, να βελτιστοποιεί τη θέση του ως προς την ανταλλακτική αξία των προϊόντων του, δηλαδή, των μαθητών / σπουδαστών. Άρα, η παιδαγωγική πρακτική θα είναι εξαρτώμενη από την αγορά στην οποία η ταυτότητα πρόκειται να ενεο-

γοποιηθεί. Το σύστημα της διαχείρισης σε αυτή την περίπτωση είναι οι εμφανώς ιεραρχικές, μικρού μεγέθους, μη-εκλεγμένες επιτροπές, λίγες στον αριθμό, οι οποίες θα κατανέμουν πόρους σε τοπικές μονάδες, σύμφωνα με την αποτελεσματικότητά τους και τις διαδικασίες αποτίμησης που έχουν αναπτύξει. Σε μια ιδανική περίπτωση, η διαχείριση εμφανίζεται όταν κατανέμει αμοιβές και ποινές. Η διαχείριση παρακολουθεί και συντονίζει την αποτελεσματικότητα των τοπικών μονάδων, ομάδων ή τμημάτων στην ικανοποίηση και δημιουργία τοπικών αγορών. Η διαδικασία μετάδοσης σε αυτή την περίπτωση αναδεικνύεται στην παραγωγή μιας ταυτότητας, της οποίας το προϊόν έχει ανταλλακτική αξία στην αγορά. Η εστίαση γίνεται πάνω σε εκείνες τις εισροές που βελτιστοποιούν αυτή την ανταλλακτική αξία. Πρόκειται για μια κουλτούρα και ένα πλαίσιο που επιδιώκει να διευκολύνει την επιβίωση των ικανοτέρων, όπως αυτή προκρίνεται από τις απαιτήσεις της αγοράς. Η εστίαση γίνεται μάλλον πάνω στο βραχυπρόθεσμο παρά στο μακροπρόθεσμο, στο εξωτερικό παρά στο εσωτερικό, στην εξερεύνηση των επαγγελματικών εφαρμογών παρά στην εξερεύνηση της γνώσης. Σε αυτή τη μετάδοση η γνώση εκλαμβάνεται ως χρήμα. Και, όπως το χρήμα, θα πρέπει και αυτή να ρέει εύκολα προς εκεί που η ζήτηση το καλεί. Δεν πρέπει να υπάρχουν εμπόδια σε αυτή τη ροή. Η προσωπική δέσμευση και η ιδιαίτερη αφοσίωση του προσωπικού και των μαθητών / σπουδαστών εκλαμβάνονται ως αντιστάσεις, ως αντιθέσεις στην ελεύθερη κυκλοφορία της γνώσης. Έτσι, οι προσωπικές δεσμεύσεις, οι εσώτερες αφοσιώσεις όχι μόνο δεν ενθαρρύνονται, αλλά εκλαμβάνονται ως ανάλογα των μονοπωλίων στην αγορά

και, ως τέτοια, αυτά τα μονοπώλια πρέπει να διαλύονται.

Η Αποκεντρωμένη, προσανατολισμένη στην Αγορά, θέση κατασκευάζει μάλλον μία ταυτότητα ευαίσθητη προς τα έξω, παρά μία ταυτότητα παρακινούμενη από εσωτερική αφοσίωση. Το συμβόλαιο αντικαθιστά τον όρκο.

Οι πόροι που κατασκευάζουν Α.Κ.Α. ταυτότητες μπορεί επίσης να δημιουργήσουν μια νέα διαστροφώματος τόσο στη γνώση όσο και στις ταυτότητες. Στην περίπτωση του πανεπιστημιακού τομέα, τα αποτελέσματα αυτής της διαστροφώματος ίσως να γίνονται ήδη σαφή. Τα ελίτ πανεπιστήμια μπορούν να διατηρήσουν τη θέση τους αγοράζοντας τους επικεφαλής των ερεινών και, κατά συνέπεια, θα έχουν λιγότερη ανάγκη να τροποποιήσουν το λόγο τους ή την οργάνωσή τους για να διατηρήσουν την εξουσία και τη θέση τους. Αυτό δεν σημαίνει ότι αυτά τα πανεπιστήμια δεν θα αλλάξουν την οργάνωση και το λόγο τους, υπό το φως της νέας τεχνολογικής γνώσης και των νέων δυνατοτήτων της αγοράς, μόνο που η οργανωτική δομή θα είναι ακόμη, στην ουσία, αναδρομική. Παρά τις εντάσεις που έχει προκαλέσει η εστίαση στην εφαρμοσμένη έρευνα (Mace, 1995, 1996), οι ταυτότητες που διαμορφώνονται στα ελίτ ιδρύματα είναι πιθανόν να σχηματίζονται μέσα απο ενδοβολή της γνώσης. Δηλαδή, ο πυρήνας της ταυτότητας προσδιορίζεται από τη θέση της σε μια οργάνωση γνώσης και πρακτικής. Είναι καθοδηγούμενη προς το εσωτερικό, αν και ίσως σήμερα είναι μάλλον διασπασμένη παρά καθοδηγούμενη.

Στην περίπτωση των μη-ελίτ ιδρυμάτων, αυτά δεν διαθέτουν τους πόρους (τους οικονομικούς ή τους συμβολικούς) για να προσελκύσουν υψηλού επιπέδου επιστήμονες,

ως μέσον για να διατηρήσουν τις ελκτικές τους δυνάμεις. Έτσι, μπορούμε να περιμένουμε εδώ ότι η ίδια η οργάνωση του λόγου θα είναι το μέσον για να διατηρήσουν ή να βελτιώσουν την ανταγωνιστική τους θέση. Σε αυτά τα μη-ελίτ ιδρύματα η μονάδα του λόγου είναι πιθανόν να είναι μία μονάδα που μαζί με άλλες μονάδες μπορεί να δημιουργήσει ποικίλα πακέτα, ανάλογα με τις συγκυρίες των τοπικών αγορών. Καθώς αυτές οι συγκυρίες αλλάζουν, ή αναμένεται να αλλάξουν, είναι δυνατόν να κατασκευάζονται «νέοι» συνδυασμοί μονάδων. Εδώ η ταυτότητα του προσωπικού και των φοιτητών είναι πολύ πιθανό να διαμορφώνονται λιγότερο διά μέσου μηχανισμών ενδοβολής και πολύ περισσότερο διά μέσου μηχανισμών *προβολής*. Δηλαδή η ταυτότητα είναι μία αντανάκλαση εξωτερικών συγκυριών. Η συντήρηση αυτής της ταυτότητας εξαρτάται από την ευκολία με την οποία προβάλλονται η οργάνωση του λόγου και των πρακτικών που, με τη σειρά τους, καθοδηγούνται από εξωτερικές συγκυρίες. Τόσο οι οργανωτικοί πόροι όσο και αυτοί του λόγου που παράγουν ταυτότητες Α.Κ.Α. έχουν σύνθετες και βαθιές επιπτώσεις.

Απο-κεντρωμένες Θεραπευτικές Ταυτότητες (Α.Κ.Θ.)

Τέλος, θέλω εν συντομία να εξετάσω την απο-κεντρωμένη θεραπευτική θέση. Θα αφιερώσω λίγο χρόνο σε αυτό, διότι δεν αποτελεί έναν ισχυρό παίκτη σε κανένα στίβο. Η μορφή μετάδοσης που παράγει αυτή την ταυτότητα είναι ενάντια στις εξειδικευμένες κατηγορίες λόγου και ενάντια στη διαστρωμάτωση των ομάδων. Η μορφή της μετάδοσης τείνει μάλλον προς ασθενή σύ-

νορα, προς τη συγγώνευση, προτιμά να μιλάει για περιοχές της γνώσης, περιοχές της εμπειρίας. Ο χαρακτήρας της διαχείρισης είναι ήπιος, οι ιεραρχίες είναι συγκαλυμμένες, η εξουσία μεταμφιέζεται από την ύπαρξη δικτύων επικοινωνίας και δια-προσωπικών σχέσεων. Ενώ η θέση Α.Κ.Α. προβάλλει εξαρτώμενες, διαφοροποιημένες, ανταγωνιστικές ταυτότητες, η Απο-κεντρωμένη Θεραπευτική (Α.Κ.Θ.) θέση, σε ιδανική περίπτωση, προβάλλει σταθερές, ολοκληρωμένες ταυτότητες με ευπροσάρμοστες συν-εργατικές πρακτικές.

Εφαρμογή του Μοντέλου

Αν τώρα εξετάσουμε εν συντομία τις μεταρρυθμίσεις των αναλυτικών προγραμμάτων του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1980 και των αρχών της δεκαετίας του 1990 στην Αγγλία και την Ουαλλία, μπορούμε να δώσουμε ορισμένες ερμηνείες, σύμφωνα με το Διάγραμμα 1. Γενικά, οι σύγχρονες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις αποσκοπούν να ελέγξουν τόσο τις εισροές όσο και τις εκροές της Εκπαίδευσης και αυτό μπορεί να γίνει αποτελεσματικά μέσα από συνεχώς ελεγχόμενη δημόσια αξιολόγηση των εισροών. Αυτό απαιτεί την προτυποποίηση των εισροών γνώσης, έτσι ώστε να μπορούν να γίνουν συγκρίσεις. Απαιτεί ακόμη τοπική αυτονομία (τόσο των πελατών όσο και των προμηθευτών), έτσι ώστε τα ιδρύματα να μπορούν να είναι ανταγωνιστικά. Πώς λειτούργησε αυτό στον επίσημο στίβο στα τέλη της δεκαετίας του 1980, από τον οποίο αναδύθηκαν οι ριζικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις:

Είναι σαφές ότι υπήρξε μια συμπληρωματική σχέση ανάμεσα στην προοπτική

(νεο-συντηρητική) θέση και την απο-κεντρωμένη, προσανατολισμένη στην αγορά (τη νεο-φιλελεύθερη) θέση, σε ό,τι αφορά την προσπάθεια δημιουργίας ενός ενιαίου απο-κεντρωμένου, συγκεντρωτικού μηχανισμού διαχείρισης (αξιολόγησης και επιχείρησης), ενσωματωμένου σε ένα αναλυτικό πρόγραμμα (Α.Π.), το οποίο να δίνει έμφαση στην εθνική επιχειρηματική πρωτοβουλία (πολιτισμική, οικονομική και πολιτική). Εν τούτοις, αυτή η συμπληρωματική σχέση δεν ήταν χωρίς εντάσεις. Ιδανικά, η νεο-φιλελεύθερη θέση θα ήταν ενάντια σε ένα συγκεντρωτικό εθνικό αναλυτικό πρόγραμμα. Όμως, αν εξετάσουμε τα περιεχόμενα και την οργάνωση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, φαίνεται να έχουν προκύψει από την *αναδρομική* θέση, καθώς αποτελούνταν (με την περιστασιακή εισαγωγή κάπου νέου γνωστικού αντικείμενου) από την καταταμημένη, διαδοχική παράταξη γνωστικών αντικειμένων, οργανωμένων στο σύνολό τους κατά τομείς, με τρόπο που είναι χαρακτηριστικός των προγραμμάτων του παρελθόντος, και περιελάμβαναν μία εστίαση στις «βασικές δεξιότητες». Υπήρξαν σαφώς επαγγελματικού είδους (vocational) προσθήκες στο αναλυτικό πρόγραμμα, οι οποίες προέρχονταν από την προοπτική θέση (βλ. Διαγραμμα 1). Η απο-κεντρωμένη θεραπευτική ταυτότητα, που προβαλλόταν από τους επαγγελματίες του παιδαγωγικού πεδίου αναπλαισίωσης, παρά το γεγονός ότι είχε κάποια υποστήριξη από τους δημόσιους λειτουργούς, ακόμη και του Υπουργείου Παιδείας, δεν αποτελούσε έναν ισχυρό παίκτη και,

έτσι, η ταυτότητα αυτή, ως πρόταση ήταν σημαντικά περιορισμένη. Οι σύνθετες μορφές αξιολόγησης του προφίλ των μαθητών περιορίστηκαν σε απλά τεστ. Και μολονότι η μεταρρύθμιση προέβλεπε γραπτώς τη θεματική διασύνδεση ανάμεσα στα καταταμημένα, ξεχωριστά γνωστικά αντικείμενα, που παρατάσσονταν στο εθνικό Α.Π., αυτό πολύ σπάνια εφαρμοζόταν στην πράξη (Whitty κ.ά. 1994 α, 1994 β).

Αν εξετάσουμε τώρα το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των θέσεων στον επίσημο στίβο, σε ό,τι αφορά τις ριζικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, φαίνεται ότι η Απο-κεντρωμένη, προσανατολισμένη στην Αγορά θέση, έχει μεταμορφώσει τη διαχειριστική δομή των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, από το δημοτικό ως το πανεπιστήμιο, και έχει δημιουργήσει μια ανταγωνιστική, επιχειρηματικού τύπου, κουλτούρα. Ενώ είχε περιορισμένη ή καμμία επίπτωση στο περιεχόμενο του Αναλυτικού Προγράμματος, ωστόσο, εισήγαγε νέους λόγους επί της διαχείρισης και οικονομίας στην κατάρτιση των διευθυντών των σχολείων και, άρα, στην έννοια της ηγεσίας. Αν και η Απο-κεντρωμένη, προσανατολισμένη στην Αγορά θέση, είχε μικρή επίπτωση στον διδακτικό λόγο του σχολείου, ο οποίος ήταν σταθερά τοποθετημένος στην Αναδρομική θέση¹, μπορούμε να πούμε ότι έχει επιφέρει ριζικές αλλαγές στο ρυθμιστικό λόγο του ιδρύματος, καθώς οι αλλαγές αυτές είχαν επίδραση στις συνθήκες επιβίωσής του. Η Απο-κεντρωμένη, προσανατολισμένη στην Αγορά θέση (Α.Κ.Α.) κατήυθνε τις ταυτότητες προς την ικανοποίηση εξωτερικών ανταγωνιστικών απαι-

1. Γίνονται προσπάθειες να τροποποιηθούν οι εξετάσεις για το «A level», που δίνουν οι μαθητές σε ηλικία 17 με 18 χρόνων, έτσι ώστε να υπάρξει ισοτιμία των γνωστικών αντικειμένων της τεχνικής / επαγγελματικής κατάρτισης με ακαδημαϊκά γνωστικά αντικείμενα.

τήσεων, ενώ η τμηματική, διαδοχική διάταξη των γνωστικών αντικειμένων του αναλυτικού προγράμματος κατηύθυνε τις ταυτότητες προς την εσωτερική αξία του λόγου. Αυτή η ένταση ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό δεν είναι, βέβαια, κάτι καινούργιο. Αυτό που είναι καινούργιο είναι η επίσημη θεομοποίηση της Α.Κ.Α. και η νομιμοποίηση της ταυτότητας την οποία προβάλλει. Έχουμε να κάνουμε με μία νέα παθολογική θέση εν δράσει στην εκπαίδευση: τη σχιζοειδή παιδαγωγική θέση.

Τοπικές Ταυτότητες

Η ως τώρα ανάλυση ήταν αποκλειστικά στραμμένη στην ανάπτυξη ενός μοντέλου σχετικά με τους πόρους, τις θέσεις και τις ταυτότητες στην πάλη για την επικράτηση στο εσωτερικό του επίσημου στίβου της εκπαιδευτικής πολιτικής και μεταρρύθμισης. Όμως αυτές οι προβολές ταυτοτήτων από τον επίσημο στίβο με κανέναν τρόπο δεν μένουν ανέπαφες από τις επιπτώσεις που έχουν οι κατασκευές ταυτοτήτων έξω από τον επίσημο στίβο, με τις οποίες θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

Πολλά έχουν γραφεί σχετικά με τον «μετα-μοντερνισμό», τον «ύστερο μοντερνισμό», την «παγκοσμιοποίηση του καπιταλισμού», την «αποσταθεροποίηση των εμπειρών συστημάτων» και δεν έχω την πρόθεση να επαναλάβω εδώ τη σχετική φιλολογία (βλ. Giddens 1990 & 1991, Harvey 1988, O'Neil 1995, Touraine 1996). Ωστόσο, φαίνεται να είναι σαφές ότι - με την παλαιότερη ορολογία - οι «αποδιδόμενες» ταυτότητες, εκείνες οι ταυτότητες, που είχαν ένα βιολογικό σημείο αναφοράς (ηλικία, φύλο και ηλικιακή σχέση) έχουν εξα-

σθενήσει σημαντικά. Αυτές οι πολιτισμικές στίξεις και αυτές οι εξειδικεύσεις του χρόνου (ηλικία, φύλο, ηλικιακή σχέση) σήμερα αποτελούν ασθενείς πόρους για την κατασκευή ταυτοτήτων με μια σταθερή συλλογική βάση. Ως ένα βαθμό, αυτές οι προηγουμένως αποδιδόμενες ταυτότητες τώρα είναι δυνάμει κατακτήσιμες μέσα από την ατομική πράξη, τους σύγχρονους πόρους και τις τεχνολογίες. Ταυτόχρονα, έχει υπάρξει μία σύμπτυξη του φάσματος εκείνου του διαστήματος ζωής, που είναι κοινωνικά σημαντικό. Στο ένα άκρο, οι νέοι, μέσα από πόρους που έχουν να κάνουν με το στυλ, μπορούν να προβάλλουν τους εαυτούς τους ως μεγαλύτερους, ενώ, ταυτόχρονα, τώρα αποκλείονται από την αγορά εργασίας άτομα στα πενήντα τους ή μερικώς φορές και νωρίτερα. Οι στίξεις του χρόνου έχουν μετατοπιστεί. Επιπλέον, οι - με την παλιά ορολογία - «προσκτώμενες» ταυτότητες της κοινωνικής τάξης και της απασχόλησης αποτελούν σήμερα ασθενέστερους πόρους για τη συγκρότηση σταθερών, διακριτών ταυτοτήτων. Ωστόσο, αυτό δεν θα πρέπει να θεωρηθεί κανείς ότι σημαίνει πως - λόγω των αλλαγών στις αντιθετικού χαρακτήρα μορφές αλληλεγγύης της εργατικής τάξης, που αποτελούν επακόλουθα των αλλαγών στην τεχνολογία, την οικονομία και την κρατική ρύθμιση - έχουν εξασθενήσει οι άνισες κατανεμητικές συνέπειες της κοινωνικής τάξης.

Έως τώρα, λοιπόν, έχουμε ισχυριστεί ότι οι στίξεις του χρόνου και του χώρου έχουν μετατοπιστεί. Κάτι που συμβαίνει, επίσης, είναι ότι οι γεωγραφικές μετακινήσεις πληθυσμών, οι οποίες αποτελούν πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο της διεθνοποίησης της εργασίας, έχουν δημιουργήσει νέα σύνολα πολιτισμικών πιέσεων πάνω στις γενεές και

το φύλο. Η εξασθένηση των σταθερών, διακριτών συλλογικών πόρων για την κατασκευή ταυτοτήτων, που αποτελεί επακόλουθο αυτής της νέας περιόδου αναδιοργάνωσης του καπιταλισμού, έχει επιφέρει μια διατάραξη και - με την απώλεια του σταθερού υποστρώματος - μια αποσταθεροποίηση των ταυτοτήτων, διευκολύνοντας έτσι την ανάδειξη νέων ταυτοτήτων.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι κατασκευές ταυτοτήτων που θα συζητήσουμε δεν αντικαθιστούν ή δεν εκτοπίζουν αναγκαστικά τους «παλιούς», καθιερωμένους σχηματισμούς κοινωνικής ταυτότητας. Απλώς, οι θέσεις και αντιθέσεις στο πεδίο ταυτοτήτων που θα συζητήσουμε αποκτούν μια νέα ισχύ, κάτω από τις σύγχρονες συνθήκες αλλαγής.

Θέλω να χρησιμοποιήσω το ίδιο μοντέλο που χρησιμοποίησα για την κατασκευή επίσημων παιδαγωγικών ταυτοτήτων, για να σχεδιάσω το αναδυόμενο πεδίο τοπικών ταυτοτήτων και τους αντίστοιχους στίβους αντιπαράθεσης. Βασικά, έχω κάνει τη διάκριση ανάμεσα σε «απο-κεντρωμένες», «αναδρομικές», «προοπτικές» θέσεις, πόρους και προβολές. Οι «απο-κεντρωμένες» κατασκευάστηκαν στη βάση τοπικών πόρων, προσανατολισμένων στο παρόν. Οι «αναδρομικές» κατασκευάστηκαν στη βάση μεγαλοπρεπών αφηγήσεων του παρελθόντος, εθνικών, θρησκευτικών, πολιτισμικών. Οι «προοπτικές» ταυτότητες κατασκευάστηκαν αξιοποιώντας στοιχεία από αφηγήσεις του παρελθόντος, με στόχο την επίτευξη μιας ανα-κέντρωσης της ταυτότητας, η οποία θα διαμορφώσει μια νέα κοινωνική βάση και θα ανοίξει ένα νέο μέλλον.

Θα εφαρμόσω τώρα αυτό το μοντέλο στο αναδυόμενο πεδίο ταυτοτήτων και στους αντίστοιχους στίβους αντιπαράθεσης. (Βλ.

Διάγραμμα 2). Πρώτα θα εξετάσω τις απο-κεντρωμένες ταυτότητες, κατόπιν τις (συν)-κεντρωτικές αναδρομικές και, τέλος, τις ανα-κεντρωτικές προοπτικές ταυτότητες.

Απο-κεντρωμένες Ταυτότητες

Κάνω τώρα τη διάκριση ανάμεσα σε μια εργαλειώδη ταυτότητα (στο προηγούμενο μοντέλο «απο-κεντρωμένη, προσανατολισμένη στην αγορά») και μια θεραπευτική ταυτότητα. Αυτές κατασκευάζονται από πόρους που είναι αντιτιθέμενοι και οι οποίοι προσαρμόζονται στο τοπικό πλαίσιο με διαφορετικό τρόπο. Στη μια περίπτωση οι πόροι σχετίζονται με την αγορά, στην άλλη πρόκειται για πόρους που συμβάλλουν στη συγκρότηση του νοήματος, ώστε να δημιουργείται μια εσωτερική συνοχή.

Εργαλειώδεις Ταυτότητες

Αυτές οι ταυτότητες κατασκευάζονται από σημαίνοντα της αγοράς. Η ταυτότητα αναδύεται μέσα από μια *προβολή* σε αναλώσιμα. Αυτή η προβολή μεταβιβάζει στον εαυτό και στους άλλους τις χωρικές και χρονικές παραμέτρους της ταυτότητας, δηλαδή, το τί, το πού, το ποιός, καθώς και την πρόοδο της ταυτότητας. Αυτές οι κατασκευές είναι σταθερές μόνο κατά τη διαδικασία της συγκρότησης, όχι στις χρονικές πραγματώσεις τους, που είναι συγκυριακές. Γι' αυτές τις ταυτότητες τα σύνορα είναι διαπερατά, και το παρελθόν δεν είναι αναγκαίως οδηγός για το παρόν, πόσο μάλλον για το μέλλον. Η οικονομική βάση αυτών των ταυτοτήτων προσανατολίζει και την πολιτική τους: ενάντια στον συγκεντρωτισμό.

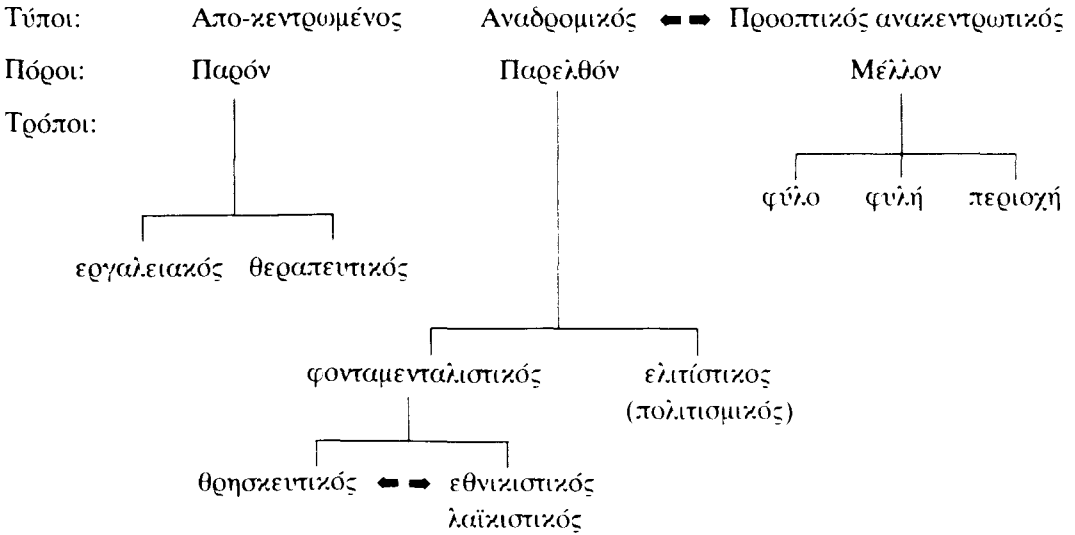
Αναδιοργάνωση του Καπιταλισμού

Αποσταθεροποίηση ταυτοτήτων

Νέες κατασκευές ταυτοτήτων

Διάγραμμα 2: Το Σύγχρονο Πεδίο Ταυτοτήτων

Θεραπευτικές Ταυτότητες

Αυτές οι ταυτότητες, επίσης, αντλούν από τοπικούς πόρους, αλλά οι πόροι είναι εσωτερικοί, σε αντίθεση με τις εργαλειακές που αντλούν από εξωτερικούς πόρους. Αν οι εργαλειακές ταυτότητες παράγονται μέσα από προβολή, οι θεραπευτικές παράγονται μέσα από ενδοβολή. Εδώ η έννοια του εαυτού είναι κρίσιμη. Ο εαυτός θεωρείται ένα προσωπικό προγραμματικό σχέδιο. Είναι μια εσωτερικά ρυθμιζόμενη κατασκευή και σχετικά ανεξάρτητη από εξωτερικά καταναλωτικά σημαίνοντα. Πρόκειται για μια πραγματικά συμβολική κατασκευή. Η ταυ-

τότητα παίρνει τις μορφές μιας ανοιχτής αφήγησης που συγχροτεί έναν προσωπικό χρόνο. Έχει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά με την αντίθετή της, την εργαλειακή. Όπως συμβαίνει και με την εργαλειακή, για τη θεραπευτική ταυτότητα τα σύνορα είναι διαπερατά και το παρελθόν δεν είναι αναγκαίος οδηγός για το παρόν ή το μέλλον. Αν η εργαλειακή εξαρτάται από τις κατατημήσεις που χαρακτηρίζουν το εμπορικό κέντρο, τότε, η θεραπευτική ταυτότητα στηρίζεται σε εσωτερικές διαδικασίες για την κατανόηση των εξωτερικών κατατημήσεων. Και οι δύο αυτές κατασκευές είναι εύθραυστες, αλλά με διαφορετικό τρόπο. Στην πε-

ρίπτωση της εργαλειακής, η ταυτότητα εξαρτάται από οικονομικούς πόρους, και όταν αυτοί δεν είναι διαθέσιμοι, τότε είναι πιθανή μια μετατόπιση σε άλλους δυνατούς πόρους στο πεδίο. Στην περίπτωση της θεραπευτικής, η εξάρτηση συνδέεται με εσωτερικές διαδικασίες κατανόησης, και αν αυτές αποτύχουν, τότε είναι πιθανή μια μετατόπιση σε άλλους πόρους. Διακινδυνεύω την υπόθεση ότι η εργαλειακή μπορεί να μετατοπιστεί σε αναδρομικούς (εθνικιστικούς) και η θεραπευτική σε προοπτικούς πόρους, αλλά αυτές οι μετατοπίσεις μπορεί να εξαρτηθούν από την ηλικία και το κοινωνικό πλαίσιο.

Αναδρομικές Ταυτότητες

Αυτές οι ταυτότητες χρησιμοποιούν ως πόρους αφηγήσεις του παρελθόντος, που προσφέρουν υποδείγματα, κριτήρια, αίσθηση του ανήκειν και συνοχή. Με την έννοια αυτή, οι αναδρομικές ταυτότητες είναι σε αντίθεση με τις αποκεντρωμένες ταυτότητες. Διότι και οι δύο μορφές αποκεντρωμένων ταυτοτήτων απορρίπτουν τις αφηγήσεις του παρελθόντος ως πηγή κριτηρίων, του ανήκειν και της συνοχής για το παρόν και το μέλλον. Και για τις δύο αυτές αποκεντρωμένες μορφές τα σύνορα είναι διαπερατά. Με τον ίδιο τρόπο που διακρίναμε δύο αντιτιθέμενες μορφές αποκεντρωμένων ταυτοτήτων, θα διακρίνουμε δύο βασικές αντιτιθέμενες μορφές αναδρομικής ταυτότητας: την φονταμενταλιστική και την ελιτίστικη.

Φονταμενταλιστική

Όπως δείχνει το Διάγραμμα 2, υπάρχει ένας αριθμός υποσυνόλων αυτής της θέσης, ωστόσο όλες έχουν έναν κοινό φονταμενταλιστικό πόρο, θρησκευτικό ή εθνικιστικό, ή ένα συνδυασμό τους. Αυτό παρέχει τη δυνατότητα για μια διακριτή, σταθερή, πνευματικά στεγανή συλλογική ταυτότητα. Αυτή απορροφά τον εαυτό σε όλες τις εκδηλώσεις του και του δίνει ένα τόπο έξω από τις σύγχρονες και μελλοντικές αστάθειες, πέρα από τις σύγχρονες αβεβαιότητες σε ό,τι αφορά την κρίση, τις σχέσεις, τη συμπεριφορά. Σε ορισμένα κοινωνικά πλαίσια παράγει μια ισχυρή μόνωση ανάμεσα στο ιερό και το ανίερο, τέτοια ώστε να είναι δυνατή η είσοδος στον καθημερινό κόσμο, χωρίς αυτός να σε κάνει κτήμα του ούτε κι εσύ να τον αποικήσεις.

Ο ισλαμικός φονταμενταλισμός επιτρέπει την οικειοποίηση δυτικών τεχνολογιών, χωρίς πολιτισμική διείσδυση. Και λίγο πιο κοντά σε μας, οι ορθόδοξοι Εβραίοι, από τη δεκαετία το 1920 και ακόμη νωρίτερα, άνοιξαν μικρά μαγαζιά και έκαναν επιχειρηματικά ανοίγματα στην οικονομία, διατηρώντας την ταυτότητά τους μέσα από αυστηρή ορθόδοξη πρακτική. Από τη δεκαετία του 1960 και μετά πολλοί Ασιάτες Μουσουλμάνοι - Βρετανοί πολίτες - κατέλαβαν έναν παρόμοιο οικονομικό και πολιτισμικό χώρο.

Το πρόβλημα με αυτές τις αναδρομικές ταυτότητες είναι η αναπαραγωγή τους στην επόμενη γενιά και σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί να είναι αναμενόμενη μια στροφή σε προοπτικές ή ακόμη και σε θεραπευτικές θέσεις. Η ηλικία μπορεί κάλλιστα να επηρεάσει την έκφραση της αναδρομικής ταυτότητας, μέσα από μια επιλεκτική

άντληση από διαφορετικούς πόρους. Είναι πολύ πιθανό οι νέοι να προσελκυσθούν από τη σύγχρονη αναβίωση του χαρισματικού Χριστιανισμού με την έμφασή του στο υποκειμενικό, στο συναισθηματικό, στην έντονη αλληλεπίδραση και συμμετοχή και στην αντίθεση στις θεσμοθετημένες ορθόδοξες θέσεις. Παρεμπιπτόντως, πρέπει να πω ότι έχω εντυπωσιαστεί από την αναβίωση των τελετουργιών φοιτητικών αδελφοτήτων στην Πορτογαλία, τη Νορβηγία και τη Γερμανία.

Τέλος, μπορούμε να εξετάσουμε τον εθνικισμό και τον λαϊκισμό ως υποσύνολα του αναδρομικού φονταμενταλισμού, που αντλούν από μυθολογικούς πόρους σε θέματα καταγωγής, ανήκειν, εξέλιξης και πεπρωμένου (την άνοδο της ακροδεξιάς). Κάθε εξασθένηση του συλλογικού πόρου, από τον οποίο αντλεί η φονταμενταλιστική ταυτότητα και ο οποίος ρυθμίζει λεπτομερώς τη συμπεριφορά, τις πεποιθήσεις και τη συμμετοχή, κάτι που είναι πιθανό στην αναπαραγωγή από γενεά σε γενεά, είναι πιθανό να επιφέρει μια στροφή προς τις ανακεντροποιητικές ταυτότητες από τη μεριά των νέων (βλ. τη συζήτηση παρακάτω).

Ελιτίστικη

Αυτή είναι μια αναδρομική ταυτότητα εντελώς αντίθετη στη φονταμενταλιστική, αλλά και σε όλες τις άλλες δυνατότητες που υπάρχουν στο πεδίο. Οι πόροι για την κατασκευή της αντλούνται από την υψηλή κουλτούρα: μια ελιτίστικη ιδιοποίηση. Αυτός ο αφηγηματικός λόγος του παρελθόντος απορροφά τον εαυτό όσο και η φονταμενταλιστική, παρέχοντας υποδείγματα, γνώμονες, κριτήρια και αναπτύσσοντας αισθητικές ευαισθησίες. Είναι ένα αμάλγαμα γνώσης, ευαισθησιών,

τρόπων συμπεριφοράς, παιδείας και ανατροφής. Ωστόσο, μπορεί να αποκτηθεί μέσω εκπαίδευσης και κοινωνικών δικτύων, χωρίς την παρεμβολή της ανατροφής. Όπως και οι φονταμενταλιστικές ταυτότητες, έχει ισχυρές ταξινομήσεις και εσωτερικές ιεραρχίες, αλλά, σε αντίθεση με αυτές, αρνείται τη διασύνδεση με την αγορά.

Ενώ οι φονταμενταλιστικές ταυτότητες (με εξαίρεση αυτές που βασίζονται σε εθνικιστικούς ή λαϊκιστικούς πόρους) δίνουν τη δυνατότητα αλλαγής πεποιθήσεων και συχνά πράγματι την ενθαρρύνουν, αυτό συμβαίνει πολύ λιγότερο με τις ελιτίστικες ταυτότητες, καθώς αυτές απαιτούν μια πολύ μακροχρόνια και κοπιαστική μαθητεία στον αισθητικό τρόπο. Πρόκειται για ένα τρόπο που οφείλει να διατηρηθεί χωρίς τις ισχυρές σχέσεις αλληλεγγύης, στις οποίες είναι ενταγμένες οι φονταμενταλιστικές ταυτότητες. Ίσως, οι ελιτίστικες ταυτότητες διέπονται και συντηρούνται από ναρκισσιστικά μορφώματα, ενώ οι φονταμενταλιστικές ταυτότητες συντηρούνται από ισχυρούς σχηματισμούς του υπερ-εγώ και από αυτούς κοινωνικοποιημένους με βάση την έννοια της κοινότητας.

Προοπτικές Ταυτότητες

Αυτές οι ταυτότητες είναι ουσιαστικά προσανατολισμένες στο μέλλον, σε αντίθεση με τον προσανατολισμό των αναδρομικών στο παρελθόν και των αποκεντρωμένων στο παρόν. Όπως και οι αναδρομικές ταυτότητες, στηρίζονται σε αφηγήσεις, αλλά αυτοί οι αφηγηματικοί πόροι θεμελιώνουν την ταυτότητα όχι στο παρελθόν αλλά στο μέλλον. Πρόκειται για αφηγήσεις περί του γίνεσθαι, αλλά περί ενός νέου γίνεσθαι.

όχι ενός ατόμου αλλά μιας κοινωνικής κατηγορίας, π.χ., φυλής, φύλου ή περιοχής. Οι αφηγηματικοί πόροι των απο-κεντρωμένων ταυτοτήτων εξαγγέλουν την απόσταση από μια συλλογική, κοινωνική βάση, διότι αυτές οι ταυτότητες είναι εξατομικευμένες κατασκευές. Αντίθετα, οι αφηγήσεις που κατασκευάζουν το νέο γίνεσθαι των προοπτικών ταυτοτήτων δημιουργούν μια νέα βάση για κοινωνικές σχέσεις, για αλληλεγγύη και αντιθέσεις. Με αυτή την έννοια, οι προοπτικές ταυτότητες συνεπάγονται μια *ανα-κέντρωση*.

Οι προοπτικές ταυτότητες συχνά εγκαινιάζονται με την πρωτοβουλία κοινωνικών κινημάτων, π.χ., κινήματων που εστιάζουν στο φύλο, στη φυλή, στην περιοχή. Στο στάδιο της εκκίνησης τους είναι ιεραποστολικές και συγκρουσιακές και, όπως θα δούμε παρακάτω, έχουν ισχυρές σχισματικές τάσεις. Κοινό χαρακτηριστικό των προοπτικών και των φονταμενταλιστικών ταυτοτήτων είναι η πλήρωση του εαυτού, καθώς οι εκδηλώσεις των ταυτοτήτων αυτών εμπλέκουν ολόκληρο τον εαυτό στο νέο γίνεσθαι. Για να απαλειφθεί η προηγούμενη ταυτότητα χρειάζονται διαδικασίες απο-κοινωνικοποίησης. Νέες ομαδικές στηριξίες διευκολύνουν αυτή τη διαδικασία, προστατεύουν τα ευάλωτα σημεία και προσανατολίζουν την ανα-κέντρωση. Οι προοπτικές ταυτότητες, όπως και οι φονταμενταλιστικές, εμπλέκονται σε οικονομική και πολιτική δραστηριότητα, ώστε να παρέχουν τα μέσα για την ανάπτυξη του δυναμικού τους. Στις Η.Π.Α. τα Ισλαμικά κινήματα έχουν δημιουργήσει μια νέα βάση για τη συγκρότηση της ταυτότητας του μαύρου, για μια αναζωογονημένη πολιτική και μια νέα μορφή ανάπτυξης επιχειρηματικής πρωτοβουλίας. Αυτό είναι ένα παρά-δειγμα μιας προοπτικής ταυτότητας που αναδύεται

από αναπλαισίωση μιας αναδρομικής αφήγησης.

Ανέφερα προηγουμένως ότι υπάρχει μια ισχυρή σχισματική τάση στην κοινωνική βάση των πόρων και των σχέσεων που δομούν τις προοπτικές ταυτότητες. Αυτοί οι πόροι είναι αφηγήσεις ενός γίνεσθαι, που διαφέρουν από τις προβολές και επιβολές άλλων αφηγήσεων. Πρόκειται για ένα γίνεσθαι που θα μπορούσε να ειπωθεί ότι είναι η ανάκτηση κάποιου πράγματος που δεν έχει ακόμα εκφραστεί, μια νέα μίξη. Ωστόσο, είναι δυνατόν να υπάρχουν περισσότερες από μία διαδρομές προς αυτό το νέο μέλλον. Οι ταυτότητες του γίνεσθαι τείνουν να είναι αιρετικές, είναι επιρροεπείς στη μόλυνση, στα ολισθήματα, και απαιτούν στενή επιτήρηση, λεπτό χειρισμό στην παρακολούθηση, πριν από την αναγνώριση της αυθεντικότητας και την παραχώρηση πιστοποιητικών. Η ομαδική βάση των προοπτικών ταυτοτήτων περιλαμβάνει φύλακες πυλών και χορηγούς αδειών. Θα ήταν ίσως ακριβέστερο αν θεωρούσαμε ότι κάθε κοινωνική κατηγορία (φύλου, φυλής, περιοχής) προσφέρει το δικό της στίβο θέσεων, που αγωνίζονται για να κυριαρχήσουν πάνω στον αφηγηματικό πόρο για την κατασκευή ενός αυθεντικού γίνεσθαι.

Στο αναδυόμενο πεδίο ταυτοτήτων, και ιδιαίτερα στους στίβους του, εμπεριέχεται ίσως η αρχή μιας αλλαγής στην ηθική φωντασία. Ένα από τα σημαντικότερα παράγωγα του Διαφοπισμού ήταν η εξαγγελία των οικουμενικών δικαιωμάτων, αλλά αυτό έγινε εις βάρος της ανωνυμίας του υποκειμένου. Όλοι δικαιούνται και για όλους εξασφαλιζόνταν δικαιώματα, αλλά ήταν αυτή η οικουμενικότητα που επέφερε την αποπλαισίωση του υποκειμένου. Σήμερα, μπορούμε να θέσουμε το ερώτημα αν βιώνουμε

μια *συρρίκνωση* της ηθικής φαντασίας. Η ενσυναίσθηση και η συν-πάθεια μπορούν να προσφέρονται και να γίνονται δεκτές μόνο από εκείνους που έχουν το νόμιμο δικαίωμα να προσφέρουν και να δέχονται. Το αναδυόμενο πεδίο ταυτοτήτων και οι στίβοι του είναι πολύ πιθανόν να διευκολύνουν τη συρρίκνωση της ηθικής φαντασίας. Ωστόσο, σε αντίθεση με την απο-πλαισιωμένη θέση του υποκειμένου στο Διαφωτισμό, το υποκείμενο δεν είναι πλέον ανώνυμο αλλά εύγλωπτο σε μια νέα μορφή πλαισίωσης.

Μια καρικατούρα μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση του σημείου αυτού. Το ύψος μου είναι 6,5 πόντοι κάτω από το μέσο ύψος - και χάνω έδαφος όσο οι συνήθειες της διατροφής βελτιώνονται - και υπόκειμαι στις προβολές και επιβολές άλλων, που έχουν παραγάγει μια τραυματισμένη, απαξιωμένη ταυτότητα. Για να ανακαλύψω, μαζί με άλλους που ανήκουν στην ίδια με μένα κοινωνική κατηγορία, τη δυνατότητα ενός νέου γίγνεσθαι (για να ερμηνεύσω την παρελθούσα ετερότητα / διαφορετικότητά μου, για να ανακαλύψω μια αυθεντική φωνή, για να δημιουργήσω μια νέα γλώσσα συμμετοχής και ανακάλυψης), ένας νέος αφηγηματικός πόρος αναπτύσσεται, στη βάση μιας έγκυρης πνευματικής παραγωγής και έρευνας. Η πνευματική παραγωγή και έρευνα μπορεί να είναι έγκυρη μόνο αν γίνεται από ένα αναγνωρισμένο μέλος της κοινωνικής κατηγορίας. Μόνο εμείς μπορούμε να μας γνωρίζουμε ή μόνο σε εμάς επιτρέπεται η δυνατότητα να μας γνωρίζουμε. Βρίσκουμε και υποδείγματα (ίσως το Ναπολέοντα ή τον Τσάπλιν). Έτσι έχει κατασκευαστεί μια προοπτική ταυτότητα, έχουν αναπτυχθεί κριτήρια, με βάση τα οποία ορίζονται τα μέλη, οι πεποιθήσεις

και οι πρακτικές και έχουν διατυπωθεί οι οικονομικοί και πολιτικοί στόχοι: μια νέα κοινωνική κατηγορία έχει καθιερωθεί. Όμως, λίγα χρόνια αργότερα ένα νέο μέλος της ομάδας προτείνει ένα πιο ριζοσπαστικό πρόγραμμα, με νέα κριτήρια για να γίνεις μέλος, στη βάση ενός νέου αφηγηματικού πόρου. Τα νέα «κριτήρια μέλους» στη νέα αφήγηση θέτουν την ιδιότητα του μέλους στους 9 πόντους κάτω από το μέσο ύψος. Οι περισσότεροι της ομάδας μου αποκλείονται και τώρα θεωρούνται μέρος της ετερότητας. Έχουμε έτσι το πρώτο σχίσμα και μια νέα συρρίκνωση της ηθικής φαντασίας.

Συμπέρασμα

Αυτό που φαίνεται να συμβαίνει στο τέλος του εικοστού αιώνα είναι μια εξασθένηση και μια αλλαγή της θέσης του ιερού. Στην αρχή αυτού του αιώνα το ιερό ήταν τοποθετημένο στο κέντρο και διαμόρφωνε τη συλλογική κοινωνική βάση μέσα από την αλληλοδιαπλοκή κράτους, θρησκείας και εκπαίδευσης. Σήμερα, αυτή η συλλογική βάση έχει σημαντικά εξασθενήσει (σε ορισμένες κοινωνίες περισσότερο από άλλες) ως πόρος για ένα συγκεντρωτικό ιερό. Το ιερό αποκαλύπτεται τώρα σε διάχυτους τόπους, κινήματα και λόγους. Πρόκειται λιγότερο για θρυμματισμό του ιερού και περισσότερο για κατάτμηση και εξειδίκευση.

Από αυτή την οπτική, η ποικιλία των τοπικών ταυτοτήτων που εξετάσαμε (με εξαίρεση την εργαλειακή) μπορεί να είναι λιγότερο ένας δείκτης της έκτασης του πολιτισμικού θρυμματισμού, καθώς λένε κάποιες μετα-μοντέρνες ιστορίες, και περισσότερο μια γενική πολιτισμική αναβίωση των λειτουργιών εσωτερικότητας σε νέες κοινωνι-

κές μορφές. Στο πρώτο μέρος αυτής της εργασίας επισημάναμε την αυξανόμενη παθολογία στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, την οποία αποκαλέσαμε σχιζοειδή παιδαγωγική θέση. Βρισκόμαστε στη διαδικασία παραγωγής για πρώτη φορά ενός κατ' ουσίαν κοσμικού, καθοδηγούμενου από την αγορά, επίσημου παιδαγωγικού λόγου, πρακτικής και πλαισίου, αλλά, την ίδια στιγμή, υπάρχει μια αναβίωση μορφών του ιερού έξω από αυτό.

Φαίνεται λοιπόν ότι οι, κατά Durkheim, τόποι του ιερού και του ανιέρου έχουν αντιστραφεί και ότι οι, κατά τη θλιβερή προφητεία του Weber, μπάρες του σιδερένιου κλουβιού έχουν σκοουριάσει. Υπάρχουν νέες πηγές έντασης, αλλαγής και δυναμότητας στη σχέση ανάμεσα στις επίσημες παιδαγωγικές ταυτότητες και στα πλαίσια μετάδοσης και πρόσκτησής τους, αφενός, και τις τοπικές ταυτότητες του νεοαναδυόμενου πεδίου, αφετέρου. Όμως αυτό δεν σημαίνει ότι όλες οι νέες τοπικές ταυτότητες που γίνονται τώρα διαθέσιμες πρόκειται να γίνουν ευπρόσδεκτες, να στηριχθούν εμπράκτως και να νομιμοποιηθούν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Επίσημη Γνώση

Ο όρος «επίσημη γνώση» απορρέει από τον Bernstein (1986), όπου γίνεται η διάκριση και περιγραφή του Επίσημου Πεδίου Αναπλαισίωσης. Πρόκειται για ένα πεδίο φορέων που συγκροτείται από το κράτος, με στόχο την παραγωγή του επίσημου παιδαγωγικού λόγου. Για την επίσημη παιδαγωγική πρακτική βλ. Bernstein (1990), καθώς επίσης για την Επίσημη Γνώση βλ. Apple (1993).

Ανα-κεντρωμένο Κράτος

Αυτό αναφέρεται σε νέες μορφές συγκεντρωτικής ρύθμισης, δια των οποίων το Κράτος απο-συγκεντρώνει και, μέσα από (α) την κεντρική θέσπιση κριτηρίων και (β) την κεντρική αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των ιδρυμάτων, με χρηματοδοτικούς ή άλλους τρόπους, αμείβει την επιτυχία και τιμωρεί τις αποτυχίες: «επιλογή», διαλογή, έλεγχος και αναπαραγωγή.

Παιδαγωγική

Θα πρέπει να δώσω εδώ έναν ορισμό της παιδαγωγικής. Η παιδαγωγική είναι μία διαδικασία με διάρκεια, όπου κάποιος προσλαμβάνει νέες μορφές ή αναπτύσσει ισχυρές μορφές διαγωγής, γνώσης, πρακτικής και κριτηρίων, από κάποιον, κάποιους ή κάτι που κρίνεται ότι είναι κατάλληλο για μια τέτοια παροχή και αξιολόγηση. Κατάλληλος είτε από την οπτική του προσλαμβανόντος είτε κάποιου άλλου οργάνου (οργάνων), ή και τα δύο.

Μπορούμε να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα σε: θεσμική παιδαγωγική και κατατημένη (άτυπη) παιδαγωγική.

Η θεσμική παιδαγωγική διεξάγεται σε επίσημους τόπους (κρατικούς, εκκλησιαστικούς, κοινοτικούς), όπου οι παρέχοντες συνήθως ενεργούν με εξουσιοδότηση και οι προσλαμβάνοντες συγκεντρώνονται εθελοντικά ή μη εθελοντικά ως ομάδα ή κοινωνική κατηγορία. Η κατατημένη παιδαγωγική διεξάγεται συνήθως μέσα στις πρόσωπο με πρόσωπο σχέσεις της καθημερινής εμπειρίας και πρακτικής από άτυπους παρέχοντες. Αυτή η παιδαγωγική μπορεί να μεταδοθεί σιωπηρά ή ρητά και ο παρέχων

μπορεί να μην έχει συναίσθηση ότι έχει συντελεστεί μία μετάδοση. Σε αντίθεση με τη θεσμική παιδαγωγική, η παιδαγωγική διεργασία μπορεί να μη διαρκεί περισσότερο απ' ό,τι το ίδιο το πλαίσιο της συγκεκριμένης αλληλόδρασης ή το τμήμα στο οποίο ενεργοποιείται. Κατατμημένες, δηλ. ασύνδετες, δεξιότητες απορρέουν από τέτοια παιδαγωγική δράση. Για παράδειγμα, ένα παιδί μαθαίνει να ντύνεται, να δένει τα κορδόνια των παπουτσιών του, να μετράει τα ρέστα: πρόκειται για δεξιότητες που μαθαίνονται μέσα από κατατμημένες παιδαγωγικές, οι οποίες μπορεί να διαφέρουν ως προς τον ρητό ή άρρητο χαρακτήρα τους και ως προς τον κώδικα πραγμάτωσής τους. Το να μαθαίνεις να είσαι ασθενής, η συμπεριφορά στην αίθουσα αναμονής και ο τρόπος αναφοράς γιατρού / ασθενούς είναι ένα παράδειγμα μιας σιωπηρής μορφής κατατμημένης παιδαγωγικής, όπου ο παρέχων είναι πιθανό να μη συνειδητοποιεί ότι είναι παρέχων. Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι οι επιπτώσεις που έχει πάνω στην αλληλεπίδραση η σχέση ανάμεσα στις θεσμικές και στις κατατμημένες παιδαγωγικές.

Ορισμός της Ταυτότητας

Στη θεωρία των κωδίκων, η «ταυτότητα» και οι πραγματώσεις της δομούνται από παραλλαγές στις σχέσεις ταξινόμησης και περιχάραξης. Από αυτή την άποψη, οι σχέσεις ταξινόμησης καθιερώνουν τη «φωνή». Η «φωνή» θεωρείται εδώ περίπου σαν ένας πολιτισμικός «λαρυγγας», που θέτει τα όρια πάνω στο τί μπορεί νομίμως να πάει με τί (να γίνει αντικείμενο επικοινωνίας). Οι σχέσεις περιχάραξης ρυθμίζουν την πρόσληψη αυτής της «φωνής» και δημιουργούν

το «μήνυμα», (αυτό που γίνεται έκδηλο, αυτό που μπορεί να πραγματοποιηθεί). Η δυναμική των σχέσεων περιχάραξης, οι οποίες εισάγονται με πρωτοβουλία του προσλαμβάνοντος, μπορεί να προκαλέσει αλλαγή στο αναμενόμενο μήνυμα και έτσι στην κυρίαρχη «φωνή».

Επομένως, ταυτότητα στη θεωρία των κωδίκων είναι η απόρροια των σχέσεων «φωνής/μηνύματος». Όσον αφορά την παιδαγωγική ταυτότητα, η οποία ορίζεται ως ένταξη μιας σταδιοδρομίας σε αρχές κοινωνικής τάξης πραγμάτων, η πρόσκτηση ρυθμίζεται από τις σχέσεις ταξινόμησης (Τ) και περιχάραξης (Π) της παιδαγωγικής πρακτικής ($\pm$ Τ εσ.εξ. / $\pm$ Π εσ.εξ.).

Τοπική Ταυτότητα: κοινωνική εντόπιση

Είναι δύσκολο να πει κανείς ποιά είναι η κοινωνική εντόπιση των κοινωνικών ταυτοτήτων, καθώς αυτές ποικίλουν, ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, την κοινωνική τάξη, το πεδίο απασχόλησης, τον οικονομικό ή τον συμβολικό έλεγχο. Επιπλέον, όπως υποδείξαμε στο κείμενο, αυτές οι ταυτότητες δεν αποτελούν αναγκαστικά σταθερές θέσεις και επομένως μπορούν να αναμένονται μετατοπίσεις, ανάλογα με τη δυνατότητα διατήρησης του λόγου που αποτελεί βάση της ταυτότητας (discursive base), ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, της οικονομικής βάσης της ταυτότητας. Στο κεφ.3 στον Bernstein (1996) υπάρχουν ορισμένες πρώτες ανιχνευτικές υποθέσεις. Η παρούσα συζήτηση αποτελεί ανάπτυξη αυτού του κεφαλαίου.

Ηθική φαντασία

Αυτή η φαντασία, με διαφορετικό τρόπο, και με μεγαλύτερο κίνδυνο, απειλείται από συλλογικά στερεότυπα που προέρχονται από φονταμενταλιστικές αναδρομικές θέσεις. Αυτό που διακυβεύεται σήμερα είναι τόσο η συρρίκνωση της ηθικής φαντασίας (προοπτικές θέσεις) όσο και η διάβρωση αυτής της φαντασίας (φονταμενταλιστικές αναδρομικές θέσεις).

Πηγές

Το μοντέλο των τεσσάρων θέσεων και οι προβαλλόμενες ταυτότητες στον επίσημο στίβο προέρχονται από μια ανταπόκρισή

μου (Bernstein 1995) σε ένα κείμενο του Tyler (1995). Έχω αντλήσει από τις έρευνες των Ball (1990), Dale (1994), Grace (1993) και Whitty (1991, 1994) σε ό,τι αφορά τις καταβολές, τη δυναμική και τις συνέπειες των ριζοσπαστικών εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων του τέλους της δεκαετίας του 1980 και εκείνης του 1990, που ξεκίνησαν με πρωτοβουλία της κυβέρνησης των Συντηρητικών. Ευχαριστήθηκα και επωφεληθήκα από τις συζητήσεις και διαφωνίες μου με τον Wexler, σε σχέση με την αναβίωση του ιερού. Βλ. Wexler (1995, 1996), Bernstein (1995).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Apple M. W. *Official knowledge: education in a conservative age*. London, Routledge, 1993.
- Ball S. J. *Politics and Policy Making in Education*. London and New York, Routledge, 1990.
- Bernstein B. On pedagogic discourse. In J. E. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory & Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood, 1986.
- Bernstein B. *The Structure of Pedagogic Discourse* Vol. IV. *Class, Codes and Controls*. London, Routledge, 1990.
- Bernstein B. Response. In *Pedagogic and Knowledge: the sociology of Basil Bernstein*. A. R. Sadovnik (Ed.), Norwood New Jersey, Ablex, 1995.
- Bernstein B. *Pedagogy, Symbolic Control and Identity: theory, research and critique*. London, Taylor and Francis, 1996.
- Dale R. Marketing, the educational market and the polarisation of schools. In D. Kallos & S. Lindblad (Eds) *New Policy Contexts for Education. Sweden and the United Kingdom*. Pedagogiska Institutionen, Umea University, Pedagogiska rapporter, 1994, 42, 35-66
- Durkheim E. *The Elementary Forms of the Religious Life*. Transl. Swan J. S. London, Allen & Unwin, 1915.
- Giddens A. *The Consequence of Modernity*. Cambridge, Polity & Oxford, Blackwell, 1990.
- Giddens A. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge, Polity & Oxford, Blackwell, 1991.
- Grace G. R. *School Leadership: beyond education management. An essay in Policy and Scholarship*. London, Falmer, 1995.

- Harvey D. *The Condition of Post Modernity: an inquiry into the origins of cultural change*. Oxford & New York, Blackwell, 1989.
- Mace J. Funding matters. *Journal of Policy Studies*, 1995.
- Moore R. and Hickox M. Vocationalism educational change. *Curriculum Studies*, 1995.
- O' Neil J. *The Poverty of Post Modernism*. London, Routledge, 1995.
- Touraine R. *Critique of Modernity*. Oxford, U.K. and Cambridge, U.S.A., Blackwell, 1996.
- Tyler W. De-coding school reform: Bernstein market oriented pedagogy and postmodern power. In A. R. Sadovnik (Ed.) *Knowledge and Pedagogy: the sociology of Basil Bernstein*. Norwood New Jersey, Ablex, 1995. Also Bernstein's response, 407-412.
- Wexler P. Bernstein: a Jewish misreading. In A. R. Sadovnik (Ed.) *Knowledge and Pedagogy: the sociology of Basil Bernstein*. Norwood New Jersey, Ablex, 1995. Also Bernstein's response, 396-399.
- Wexler P. *Holy Sparks: social theory, education and religion*. New York, Saint Martins Press, 1996.
- Wexler P. *Critique Social Psychology*. New York and Berlin, Peter Lang, 1996. 2nd ed.
- Whitty G. The new right and the national curriculum. In R. Moor and J. Ozga (Eds.) *Curriculum Policy*. Oxford, Pergamon/Open University, 1991.
- Whitty G., Rowe G. & Aggleton P. Subjects and themes in the secondary school. *Research Papers in Education Policy and Practice*, 1994, 9, 2, 159-179.